

Редакційна колегія: Л. М. Плиско – канд. іст. наук, проф. (відп. ред.); В. Я. Білоцерківський – д-р іст. наук, проф.; А. В. Губа – канд. іст. наук, проф.; В. Д. Козлітін – д-р іст. наук, проф.; М. М. Кучемко – д-р іст. наук, проф.; М. М. Олійник – д-р іст. наук, проф.

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ №6012 від 28.03.2002*

*Засновник:
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

3 41 Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» /

Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Планета-Прінт, 2008. – Вип. 33. – 185 с.

У збірнику розглядаються деякі проблеми історії України, всесвітньої історії, маловідомі питання з археології, історичного краєзнавства, історії науки і техніки, історіографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, а також подані матеріали, пов'язані з розвитком української освіти та науки.

Для науковців, працівників освіти і культури, студентів.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2008

© Автори статей, 2008

Чи не головним завданням Асоціації реформи Конго вважалося залучення громадськості до піднятих проблем, зміна уявлення про НДК відповідно до бачення ситуації керівництвом організації. У такий спосіб передбачалося досягти вирішення питання про НДК на урядовому рівні.

Цей почин в тій чи іншій мірі підтримали відомі американські літератори Дж. Конрад, який написав ще 1899 р. за мотивами перебування в Конго невелику новелу «Серце п'їтьми» [6] про пануючий в країні «жах», М.Твен, найвідомішим і вагомим внеском якого став «Монолог короля Леопольда» (1905 р.) [7] та А. Конан Дойль («Злочин у Конго», 1909 р.) [8]; фінансові магнати як Уільям Кадбері; правозахисники як Букер Вашингтон; журналісти як Пьер Міль. Підтримали Асоціацію й Англійська церква, та американські релігійні групи.

1906 р. суверен НДК залишився без підтримки США. Лобісти короля були дезавуовані, а авторитет Леопольда II як політика був остаточно підірваний. 11 грудня президент Теодор Рузвельт заявив про свою підтримку реформаторського руху[9]. До того ж 1906 р. в США почалася криза в галузях, пов'язаних з постачанням каучуку (основи експорту НДК), оскільки подальша орієнтація на африканський ринок стала нерентабельною. Перевагу надавали інвестиціям в азійський каучук, де постійно зростали площі плантацій, та і наймана праця коштувала відносно недорого. Незабаром навіть бельгійські торгівельні круги переорієнтовувалися на азійські ринки.

Таким чином, завдяки активній діяльності своїх першопроходців і своїй активній позиції, США вдалося уклінитися в питання про розподіл земель в басейні Конго, заручитися на чверть століття підтримкою Леопольда II, який пропускав американський капітал всередину країни, а з іншої – завдяки суспільно-політичним діячам, реагуючи на зміни на економічному ринку, США вчасно підтримали реформаторський рух, зберігши при цьому свої позиції в НДК, що надалі сприяло залученню вже Бельгійського Конго до сфери американських інтересів.

Список джерел та літератури

1. Roland J. et Duchesne E. Cours Complet de Geographie. – Le Congo Belge Namur, 1914.
2. en.wikipedia.org/wiki/George_Washington_Williams
3. Мерліе М. Конго от колонизации до независимости. – М., 1965.
4. Morel E. D. The Congo reform movement in England // www.boondocksnet.com
5. The Times. – 1904. – March 24.
6. Конрад Дж. Сердце тьмы и другие повести. – СПб., 1999.
7. Твен М. Собрание сочинений: в 12 т. – М., 1961. – Т.11.
8. Conan Doyle A. The Crime of the Congo. – London, 1909.
9. Zwick J. The Congo reform movement in the United States // www.boondocksnet.com

С. М. Дейнеко

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВРОБІТНИКІВ МИТНОЇ СЛУЖБИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.). НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ

Друга половина XIX століття – епоха Великих реформ. Ріст економіки і збільшення зовнішньоторгових зв'язків Росії вимагали чіткого і безперервного функціонування митної служби держави. Для цього необхідно було покращити роботу по підборі кадрів, удосконалити оплату праці, пенсійне забезпечення службовців Департаменту митного збору.

В сучасних умовах, коли проходить реформування всіх сторін життя в Україні, актуальним і повчальним являється досвід роботи митної служби, в окремому випадку соціальне забезпечення співробітників Департаменту митного збору дореволюційної Росії.

На жаль, дана тема не знайшла широкого вивчення. На протязі тривалого часу вона не вважалась актуальною в науковому і практичному значенні, оскільки досвід митної служби дореволюційної Росії в Радянському Союзі не вважався актуальним. Тільки на сучасному етапі виникли умови та необхідність вивчення даної проблеми [1, 2, 3].

У цій статті поставлена мета дослідити діяльність Департаменту митного збору по соціальному забезпеченню своїх службовців, з'ясувати вплив цього фактора на якість роботи митників.

Джерельну базу статті склали опубліковані документи вищих органів влади Російської імперії, а також документи фондів Державного архіву Харківської області (Ф. 3; Ф. 84) [4, 5, 7, 8].

Відміна кріпосного права в 1861 р. відкрила шлях до стрімкого росту економіки Росії. З побудовою в 1869 р. залізниці, яка зв'язала Центр з Півднем Росії, Харків стає значним центром транзитної торгівлі.

Харків знаходився безпосередньо близько від Донецько-Криворізького економічного району, який швидко розвивався. Якраз зручне географічне розташування Харкова, через який проходили транспортні магістралі, які з'єднували різноманітні регіони Російської імперії, наполегливо вимагало створення в ньому митниці. Рішенням Державної Ради 17 лютого

1870 р. і за проханням харківських купців в Харкові засновується складська митниця [2. С. 20 - 23]. Складські митниці відрізнялися від інших митних установ. Найголовніша відміна полягала в можливості зберігати на своїх складах привезені товари протягом 3-х років, що надавало великий стимул розвитку торгівлі. Список товарів, які знаходилися на складах митниці, показує, що в місто везли верстати та метал, текстиль і продукти харчування [22. С. 208; 23. С. 250, 361, 405]. Збільшення об'ємів товарів вимагало розширення штатів митниці [1. С. 6].

В рік заснування Харківська митниця складалася з 13 штатних співробітників, призначених Департаментом митного збору [2. С. 22] та 5 доглядачів, яких брали на службу по вільному найму [3. С. 39].

З збільшенням кількості товарів збільшувалася кількість співробітників. На липень 1917 р. чисельність штатних співробітників Харківської митниці зросла до 48 чоловік [3. С. 43].

Від бажаючих поступити на службу до митниці вимагалися професійність, досвід практичної роботи та високі моральні якості [4. С. 59]. Окрім цього, вони були зобов'язані надавати відгуки з попереднього місця служби, це відносилось до відставних військових та з канцелярії губернатора, для цивільних осіб.

Бажаючих поступити на службу до митного відомства умовно можна поділити на дві категорії: 1) відставні солдати та офіцери російської армії; 2) студенти та випускники російських вищих навчальних закладів. Наприклад, тільки з 19 липня по 15 жовтня 1871 р. в Департамент поступило п'ять прохань від відставних унтер-офіцерів армії, жандармерії та поліції про прийняття на посаду доглядача [10].

Як правило, відставних військових, при наявності позитивної характеристики, брали на службу в митне відомство з задоволенням. В той же час зафіксований випадок (1907 р.) коли відставним нижчим чинам Лейб-Гвардії Семенівського полка відмовили при прийнятті в митну службу. Після скарги семенівців імператору, спеціальним секретним циркуляром по Міністерству фінансів 22 грудня 1907 р. під № 554 керівникам митницями пропонувалось віддавати перевагу колишнім семенівцям при прийнятті на службу до Департаменту митного збору [12].

Для осіб, які навчаються або недавно закінчили навчання в вищих навчальних закладах і бажають служити у митному департаменті, керівництво робило запит про них в

канцелярії Харківського губернатора [13]. В ряді випадків конфіденційні відомості про претендента збиралися співробітниками митниці самостійно [14].

Молоді люди, які до подання прохання про прийняття на службу до Департаменту митного збору не служили на військовій або цивільній службі, надавали Свідощтво про освіту (Свидетельство о науках), метрику, копію з формулярного (послужного) списку батька. Таким чином відомство отримувало відомості про освіту, походження, віросповідання, сімейний стан та майнове походження кандидата, який претендує на посаду в державній службі [15].

Якщо кандидат не відповідав цим вимогам, йому відмовляли в прийнятті на службу, так в 1908 р. Харківську митницю з канцелярії прийшла відповідь на запит з приводу благонадійності Іллі Антоновича Юшкевича, студента 2-го курсу юридичного факультету Харківського університету. З відповіді випливало, що відомство губернатора, а відповідно і керівництво Харківського університету, мають погані відомості про дану особу. Виходячи з цього, харківський губернатор не знаходить можливим допустити Юшкевича І. А. до служби в Харківській митниці. До листа додавалося Посвідчення Харківського університету [13].

Чиновники, які бажали перейти на службу до Департаменту митного збору з інших відомств, мали пред'являти формулярний список з попереднього місця служби. Цей документ містив інформацію про чиновника, включаючи відомості про родину та навіть про віросповідання дітей [16].

Ретельний підбір кадрів, при якому оцінювалися професійні та моральні якості претендентів, що бажали служити в митному відомстві, сприяв комплектуванню штатів митниць високопрофесійними, порядними співробітниками, які забезпечували безперебійну роботу митного відомства, робили свій внесок в економічний розвиток Росії.

Треба підкреслити, що віросповідання не було перепорою при прийнятті на службу до Департаменту митного збору.

Так, у 1901 р. з 22 державних чиновників (доглядачі сюди не відносилися) Харківської митниці, 18 чоловік були православного віросповідання, а 4 співробітника – римокатоликами. Причому співробітники-католики займали відповідальні посади: секретар Харківської митниці, колезький асесор Курцевський – завідував усією документацією митниці; скарбник, колезький асесор Новодворський

керував фінансовою частиною митниці, Якубовський, бухгалтер, надвірний радник – разом з скарбником відповідав за фінанси [17]. Присутність не православних на відповідальних посадах каже нам про певний релігійний менталітет як в Харкові, так і в Російській імперії в цілому.

Устав Департаменту визначав порядок проходження служби. Для отримання чергового чину чиновник повинен був пропрацювати на своїй посаді певну кількість років, представити позитивну характеристику та клопотання свого безпосереднього керівництва. Характеристика або Короткий список про службу осіб, рекомендованих до підвищення в чині, давала всі відомості про чиновника. Наявність стягнень по службі позбавляло чиновника права, навіть при досягненні необхідної вислуги років, претендувати на підвищення по службі. Це спонукало чиновників відповідально відноситися до своїх службових обов'язків [7. С. 57].

Важливими принципами діяльності митної служби є не тільки професійність та чіткість організації, але і відсутність таких негативних явищ як корупція, хабарництво, протекціонізм. Держава намагалася, в міру можливого, усувати дані явища не тільки каральними засобами, але і заохоченням, підвищенням соціальних гарантій митників.

Згідно проекту штатів Харківської митниці керуючий отримував жалування в розмірі 2000 крб., харчових 1800 крб., квартирних 300 крб. Всього за рік загальна сума становила 4100 крб. Помічник пакгаузного наглядача в рік отримував 800 крб. Вільнонаймані співробітники отримували жалування менше. Доглядач – 15 крб. за місяць та 1 крб. 50 коп. квартирних, всього за рік 316 крб. 50 коп. [1. С. 16].

Наведені нижче в таблиці річні жалування інших категорій службовців Російської імперії підтверджує правдивість наших припущень.

Середньомісячна зарплата службовців м. Харкова (на 1870 р.)

Категорії	Оклад за місяць	Добавки	Річний доход
	Крб/коп	Крб/коп	Крб/коп
1	2	3	4
Керуючий митницею	166,67	2100	4100
Помічник пакгаузного наглядача	350	450	800
Писар	25	1,50	316,50
Доглядач	15	1,50	198
Міський лікар	19	-	228
Повітовий лікар	16,67	-	200

Обер-офіцери	33,33	-	400
--------------	-------	---	-----

Так, жалування обер-офіцерів за рік становило 300 – 400 крб. [5. С. 11]. Міських лікарів – 228, повітових – 200 крб. за рік. Таким чином, доглядач отримував трохи менше ніж лікар, який мав освіту [18].

Необхідно відмітити, що заробітна платня вчителя в Російській імперії була в 2 – 2,5 рази менша, ніж у митного наглядача [18].

Наприклад, вчитель, який працював в Гороховатському училищі Харківської губернії, отримував за місяць трохи більше 9-ти крб. [18].

Дані таблиці дозволяють стверджувати про те, що митникам гарантувалося високе соціальне забезпечення, в порівнянні з іншими категоріями службовців.

Оклади вільнонайманих співробітників, на відміну від штатних, були не набагато менші, ніж у обер-офіцерів російської армії, але вищі, ніж у вчителів. В цілому, можна зробити припущення, що цього жалування вистачало на заможне існування митників та їх родин. Одночасно керівництво Департаменту митного збору застосовувало різні методи заохочення: виплачувало преміальні за виявлення контрабандних товарів, надавало матеріальну допомогу родинам співробітників митного відомства, за бездоганну службу збільшувало жалування доглядачів.

Так, жалування доглядача збільшувалося на третину, якщо цей службовець бездоганно прослужив на митниці 5 років. Ще на третину, якщо бездоганно прослужив 10 років. Доглядач, який прослужив 15 років і не мав зауважень, в подальшому міг отримувати подвійний оклад. В результаті деякі доглядачі могли отримувати оклад, який перевищував заробіток лікаря [2. С. 23].

Ще однією статтею доходу митних службовців були винагороди за успішну боротьбу з контрабандою. За виявлення контрабандного товару призначалася премія, розмір якої визначався керуючим митницею. Преміальний фонд формувався за рахунок 3 % отриманих від продажу контрабанди. Окрім матеріального винагородження службовцям митниці, могли зарахувати один рік до пенсії. Для цього необхідно було затримати контрабандистів не менше трьох раз з товаром на суму не нижче 1500 крб. сріблом [4. С. 58].

В разі хвороби співробітника Департамент митного збору оплачував лікування свого службовця в лікувальному закладі [1. С. 120]. Для службовців митниці устанавлювалися щорічні матеріальні допомоги на дітей.

Керівництво Харківської головної складської митниці, постійно турбувалося про матеріальний стан своїх співробітників. Так, наприклад, керуючий Синельников в 1884 р. подав подання в Департамент митного збору з проханням дозволити йому збільшити оклад писарів митниці до 50 крб. за рахунок коштів, які надходять від отримання канцелярського збору [1. С. 135].

З 90-х рр. XIX ст. матеріальне забезпечення нижчих чинів російських митниць, зокрема доглядачів, погіршується. На нашу думку до цього вело збільшення населення міста, в Харкові з 1897 р. по 1904 р. воно, збільшилося на 30 886 чоловік і підвищенню вартості проживання в містах.

В Харкові зросли ціни на продукти харчування та житло. Між тим зарплата митників залишалася незмінною з 80-х рр. XIX ст. та не перевищувала 200 крб. на рік, що було нижче річного бюджету родини робітника, який отримував в середньому 211 крб., а з 1912 р. – 269,2 крб. [6. С. 141].

З погіршенням матеріального становища вільнонайманих співробітників, на Харківській митниці збільшилася плінність кадрів, виникла проблема підбору кваліфікованих кадрів на заміщення вакансій доглядачів. Це підштовхнуло керівництво Департаменту митного збору до реформування системи оплати праці вільнонайманих співробітників.

Згідно реформи 1896 р. всі митниці розділили на три розряди. Для кожного розряду встановлювалася своя сітка оплати праці, яка передбачала нижчий, середній та вищий оклади. Відповідно кожному з вільнонайманих співробітників встановлювався нижчий, середній або вищий оклад.

До першого розряду були віднесені митні установи Санкт-Петербурга, Москви, Риги, Лібава, Варшави, Одеси та Тифліса. Тут середній оклад на кожного оглядача становив 29 крб. за місяць або 348 крб. на рік.

Харківська митниця була віднесена до другого розряду. Тут, згідно тарифної сітки доглядач міг отримувати 18, 23 або 28 крб. за місяць, що становило 216, 276 та 336 крб. за рік. Введення такої сітки стимулювало службовий зріст доглядачів. Проте, підвищивши оклади, Департамент ліквідував всі доплати, що в кінці кінців не змінило становища [19].

Петербурзький циркуляр викликав смуток та здивування керівництва Харківської митниці. Харків'яни просили віднести їх митницю до першого розряду. Мотивуючи це тим, що в Харкові життя дуже дороге, особливо це стало сильно відчуватися після побудови Балашов-

ської залізниці та механічного заводу з 5 тисячами робітників (паровозобудівний завод).

На 1898 р. на заводі вже працювало 3 744 робітника [6]. Але прохання харків'ян залишилося без уваги [19].

Нових співробітників в Харківську митницю також притягувала пенсійна програма Департаменту митного збору [4. С. 55].

Штатний чиновник митниці після 30-ти років бездоганної служби міг виходити на заслужений відпочинок [4. С. 57].

Нарахування пенсій проводилося від розміру річного жалування за останні три роки служби. За кожний рік більше 30-ти років йшла надбавка до пенсії. В випадку смерті митного службовця, якщо він прослужив більш, ніж 20 років, пенсію отримувала його родина. Якщо митник прослужив менше 10-ти років, родина отримувала жалування за півроку, більше, ніж 10 років служби – річне жалування.

Проте, вільнонаймані співробітники не мали права на пенсію. Доглядач при звільненні отримував грошову допомогу в розмірі місячного жалування за кожний рік служби. При цьому виплата не могла перевищувати річного жалування звільненого. Матеріальну допомогу отримували тільки звільнені за віком або хворобою [2. С. 24].

Департамент митного збору в грудні 1911 р., бажаючи покращити соціальний захист вільнонайманих співробітників та залучити професіоналів на службу, передивився положення про пенсії для співробітників митного відомства і прийняв рішення про пенсійне забезпечення доглядачів. Закон почав діяти з 1 січня 1912 р. [20].

Згідно нового закону, вперше за всю історію митної служби Росії нижчі чини російських митниць отримали право одержувати пенсію за свою службу державі. Право на пенсію за вислугу років доглядачі отримували після бездоганної служби протягом 25-ти років та досягнення 50-річного віку. Доглядачам, які прослужили 25 років, та не досягли 50-річного віку, термін пенсії визнавався дійсним тільки при досягненні 50-ти років [20].

Розмір пенсії складав 84 крб. за рік. Причому, розмір пенсії не залежав від окладу доглядача. Виплата пенсії припинялася разом зі смертю відставного доглядача. Рішення про пенсійне забезпечення доглядачів було позитивним кроком в соціальній роботі Департаменту митного збору. Законом передбачалося зарахування строку служби з 1 січня 1896 р. Служба до цього строку не зараховувалася. За нашими підрахунками, згідно цього закону доглядач міг отримувати пенсію тільки в 1921 р.

Вияток було зроблено тільки для доглядачів, чий стаж складав 36 і більше років. Вони мали право на пенсію в 60 крб. за рік [20].

Вдовам доглядачів призначалася пенсія в розмірі 42 крб., якщо вдова одружувалася другий раз, їй видавалася одноразова допомога в розмірі 126 крб. На кожную дитину вдова отримувала додатково по 14 крб. за місяць. Сума виплат не повинна була перевищувати 84 крб. [17].

Ефективним засобом заохочення чиновників була можливість кар'єрного росту службовців.

Важливим фактором соціальної гарантії митників треба вважати нагородження їх урядовими нагородами. Пожалування кожного ордену вносилося в послужний список нагородженого та давало йому перевагу першочергового права (після належної законом вислуги років) на підвищення по службі. Кожний нагороджений мав право на пожиттєве отримання спеціальної пенсії. З отриманих пенсій за ордени та нагороди відрахунків не проводилося [8. С. 23 – 25].

Крім того, нагородження чиновника орденом Св. Володимира IV ступеня давало йому право на перехід у дворянство. Проте, чиновник не дворянського походження при цьому повинен був мати 20-річний стаж бездоганної служби [20. С. 175]. Отже, вказаний принцип стимулював роботу митника, підвищував соціальний статус чиновника в російському суспільстві і відповідно покращував його матеріальне становище.

Таким чином Російська держава у другій половині XIX – початку XX ст. зміцнювала свої митниці. Уряд намагався забезпечити митниці професійними, кваліфікованими кадرا-

ми. Важливою складовою такої роботи стало вирішення соціальних проблем службовців митниць. Здійснення соціальної політики, поліпшення соціального забезпечення митників Російської імперії сприяв безперерійній праці митниць. Митниці, в тому числі і Харківська, сприяли зростанню економіки та збільшенню доходів держави.

Список джерел та літератури

1. Митниці Слобожанщини. – Харків, 2000. – 495 с.
2. На варті митних рубезів. – Харків, 2000. – 206 с.
3. Керівники митних установ Слобожанщини. – Харків, 2000. – 206 с.
4. Свод законов Российской империи. Уставы таможенные. – СПб., 1857. – т. 6. – 594 с.
5. Харьковская Городская Дума. – Харьков, 1871. – вып. 2. – 11 с.
6. Опацкий А. Н. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. – Харьков, 1912. – 141 с.
7. Свод законов Российской империи. Уставы о гражданской службе. – СПб., 1876. – т. 3. – 365 с.
8. Учреждение орденов и других знаков отличия. – СПб., 1876. – 194 с.
9. Всеволодов В. И. Беседы о фалеристике. – М., 1990. – 334 с.
10. Государственный архив Харьковской области (далее ГАХО). – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 28. – Л. 1.
11. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 438. – Л. 60.
12. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 567. – Л. 67.
13. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 595. – Л. 38.
14. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 25. – Л. 12.
15. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 128. – Л. 6.
16. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 32. – Л. 6 – 9.
17. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 463. – Л. 61 – 62.
18. ГАХО. – Ф. 3. – Оп. 245. – Д. 208. – Л. 45.
19. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 363. – Л. 94.
20. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 675. – Л. 1 – 5.
21. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 59. – Л. 7.
22. Соловьёва А. М. Промышленная революция в России в XIX в. – М., 1990. – 269 с.
23. Обзор внешней торговли России за 1870 год. – СПб., 1874. – ч. 1. – 869 с.

М. П. Маслов

РОЗВИТОК КУСТАРНОГО СТЕЛЬМАСТВА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що протягом багатьох століть вагомим місцем в системі традиційного транспорту українців посідали різноманітних вози і сани, які виготовлялися в численних майстернях кустарів-стельмахів. Протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. кустарне стельмаство відіграло особливо помітну роль в соціально-економічному і культурному житті України. В цей час поступово сформувалися національні, регіональні та локальні відмінності українського стельмаства, які віддзеркалю-

вали історичні традиції, природно-географічні особливості, характер господарської діяльності, культурні досягнення та естетичні уподобання українського народу. Саме цьому детальне наукове дослідження історичного розвитку стельмаського промислу, особливо на нинішньому етапі відродження національних традицій дрібного підприємництва постає актуальним завданням української історичної науки. Таке дослідження дозволяє об'єктивно зрозуміти та суттєво збагатити історію матері-